

LA CIUTAT VELLA: BALANÇ DE DUES DÈCADES.

PLANS, ESTRATÈGIES I MODELS. IDEES I REALITZACIONS

Fernando Gaja i Díaz

Aportació al debat celebrat a l'ETSA, el 8 de maig del 2003.

Introducció a la Urbanística. **Taller XXI d'Urbanisme**; ETSA - UPV

- 1 **Introducció: Per què estic ací (més enllà de l'amable invitació de Joan Olmos)?** Fa ja 11 anys, en 1992, conjuntament amb Antoni Ferrer, vaig concloure —això pensava jo aleshores— el treball d'ordenació urbanística de tres (El Carme, Universitat-Sant Francesc i Mercat) dels cinc barris en què s'havia dividit Ciutat Vella de València. Des de llavors no hi ha hagut any en què la polèmica sobre allò que calga fer amb la Ciutat Vella no m'haja obligat a pronunciar-me sobre la seua evolució o sobre les nombroses modificacions que s'han proposat o aprovat.

- 2 **Centre i perifèria.** A voltes he desitjat distanciar-me un poc d'aquesta qüestió, no per que la considere irrellevant, ni sense interès, sinó per que a hores d'ara m'ocupa (i preocupa) més el que està passant amb la construcció de la nova perifèria urbana i metropolitana, davant de l'absoluta manca de criteris i d'un model explícit, socialment acceptable i viable enfront de l'aparentment inaturable procés d'expansió i difusió de la urbanització. Reconec, no obstant això, que el problema de la ciutat preindustrial, o millor dit de la ciutat heretada, és central, tot i que siga quantitativament minoritari, perquè amb la seua desaparició ens juguem la pèrdua de la memòria històrica, que en Urbanisme és la demostració pràctica i evident que altres models de ciutat són possibles.

- 3 **Propaganda i màrqueting urbanístic.** Em permetran que en un fòrum acadèmic, on el rigor ha de primar per damunt de la propaganda oficial, renuncie a donar validesa al discurs oficial; retòric, grandiloqüent, triomfalista, encobridor d'una realitat que els potents mitjans a l'abast del poder s'entesten a amagar.

- 4 **La Ciutat Vella (més de) dues dècades després.** A finals dels vuitanta la Ciutat Vella es trobava en una situació terminal. Els derrocaments i els afonaments es generalitzaven, la població abandonava en massa el recinte i l'activitat econòmica queia en picat. Per a mi no cap el menor dubte que l'enorme esforç inversor, amb totes les discrepàncies que enunciaré, ha aconseguit detindre, en part temporalment i amb efectes potser no desitjats, però ha aconseguit frenar aquests processos; si més no, en algunes zones de Ciutat Vella, no en totes (realment seria molt greu, que tota la inversió efectuada no haguera produït cap resultat).
- 5 **Paisatges.** Però... la recuperació de la Ciutat Vella, una recuperació que passe per la conservació, està lluny d'aconseguir-se i garantir-se. Fa poc vaig fer un extens passeig per tota la Ciutat Vella; volia reconèixer el seu estat actual, la seua evolució. Sé que aquest acte està dedicat a la discussió d'una intervenció contemporània: la modificació del planejament en un entorn parcial del barri del Carme. Però crec que, per a entendre aquesta intervenció, potser fóra útil reflexionar amb un poc més d'amplitud, sobre les intervencions que al llarg de les dues últimes dècades s'han desenvolupat a tota la Ciutat Vella. En particular em centraré en les actuacions al barri dels Velluters, una contundent intervenció, que damunt ha utilitzats diners públics procedents de la Unió Europea.
- 6 **Estratègies.** Les estratègies aplicades a Velluters i que ara es volen tornar a aplicar al Carme, alienes a tot el que està passant en la societat contemporània —crisi ecològica, revolució informacional i els processos de transformació de l'espai urbanitzat—, continuen ancorades en una numantina i estèril defensa de l'ortodòxia urbanística representada pel Moviment Modern, del que algun col·lega ha batejat encertada i irònicament com l'*Antic Testament*. És com si s'haguera parat el rellotge a principis de segle XX. Aqueix món de la modernitat, de la modernització, amb les seues imatges de renovació a tota costa ha passat. Hui els problemes són altres i les necessitats també (problemes i necessitats que no s'enuncien en les

memòries dels documents de planejament). En la resta d'Europa, des de ja fa alguns anys eixes operacions de cirurgia urbana major, de reestructuració contundent s'han abandonat quasi completament. Una forma d'intervindre que no és un fet aïllat, i que s'ha aplicat a major escala i de forma més contundent encara al PERI del Cabanyal.

- 7 **Acció social urbana.** L'estratègia aplicada per l'Oficina RIVA mostra en la seua intervenció al barri de Velluters (i em tem que també en les que s'anuncien per a l'àmbit de la Muralla Àrab), la ideologia i els objectius dels seus promotors. Aferrats en unes idees obsoletes, que ja fa temps que van abandonar la major part de les Administracions més cultes i civilitzades d'Europa, més preocupades pels aspectes socials, i menys orientades a fer de l'activitat empresarial (reduïda al foment del sector immobiliari i constructor) l'objectiu principal. Se suposa que les actuacions finançades per la UE en el Programa Urban tenen un prioritari objectiu i interès social, però on està el foment de l'ocupació?, on el suport al xicotet comerç?, on els equipaments de barri, quotidians, útils, de petita escala i ús freqüent?
- 8 **Problemàtiques i actuacions.** En les zones més problemàtiques de la Ciutat Vella convergeixen dues classes de problemes: físics (urbanístics, arquitectònics, com vullgam anomenar-los) i socials. Això és tan elemental que fa vergonya afirmar-ho, però és quelcom que s'oblida sovint; com també s'oblida que és necessari plantejar actuacions diferenciades, encara que interrelacionades, en aquests dos nivells. Doncs bé, les inversions i actuacions no estrictament arquitectòniques (edilícies i urbanístiques), és a dir *socials*, executades són molt més limitades i reduïdes que les constructives. En una investigació que vaig dirigir, fent balanç de les actuacions dutes a terme en diversos cascs històrics del país (Valencià), la conclusió era evident: calien menys actuacions físiques i més de socials; menys "rajoles" i més programes socials. Una conclusió la validesa de la qual s'acreix dia a dia¹.

¹ Gaja i Díaz, Fernando [2001]: *Intervenciones en Centros Históricos de la Comunidad*

- 9 **Estratègies: Sventramentos, esponjaments, obertures i reestructuracions.** Parlem de l'estratègia urbanística, en sentit estricte, constructiu. Quan es fica en el mateix sac operacions tan diferents com puguen ser els "*sventramentos*" (que en la *nostra llengua* té una fàcil i evident traducció *esventraments*, —però no tant en castellà, "despanzurramientos" o "desventramientos"?—, els esponjaments i les obertures viàries, em tem que és que alguna cosa s'intenta ocultar; que en aquesta desori algun pescador traurà profit, perquè normalment la confusió terminològica és la tapadora d'una desconcert més greu.
- 10 **Reestructuracions, Metàstasi "benigna", o Neoplàsia.** Les propostes que s'han fet a València (i també a Barcelona, d'on s'ha pres el model) es presenten sovint com *esponjaments*. No ho són, en absolut. A pesar que s'ha evitat l'adopció d'un terme que les puga identificar i definir, crec que aquest grup d'actuacions es podrien agrupar davall la denominació de *reestructuracions*². Encara que no es diga, l'estratègia aplicada es basa en l'anomenada hipòtesi de la ***metàstasi benigna***^{3 4}, actuacions que es situen ben lluny d'aquelles propostes centrades en la conservació, i la revitalització social i urbana. El que ara es proposa és la transformació, la modernització, la reestructuració traumàtica: abandonant les accions de cirurgia "plàstica" i apostant per l'extirpació de teixits urbans, considerats malsans i irrecuperables.

Valenciana. COPUT - COACV, València, ISBN: 84 - 482 -2951.

² Hi ha de fet una continuïtat, terminològica com a mínim, entre les primeres propostes de reestructuració "global" per a Ciutat Vella contingudes en el frustrat i nonat "Esquema Estructurant" i les actuacions executades al barri dels Velluters.

³ Proposada per Bohigas, en alguna etapa del seu quefer urbà. Vull, no obstant això, cridar l'atenció que el mateix Bohigas anys després l'haja posada en dubte (cfr. el seu article "*Menos urbanismo, más sociología*").

⁴ P.S. (15/5/03): De forma casual, m'entropesse amb els termes "*neoplàsia*" i "*metàstasi*" en la (molt recomanable) novel·la *Purgatori* de Joan F. Mira. La conclusió, després de l'oportuna consulta dels diccionaris, és que no existeix la *metàstasi benigna*, no pot existir, que el terme és inadequat. Ningú gosaria afegir l'adjectiu de "benigne" (o saludable) a "*la reproducció d'una malaltia després d'extirpat el focus*", que és el significat correcte de la metàstasi. Més encertada, per a descriure l'estratègia que estem considerant, seria doncs l'ús de la paraula **neoplàsia**, definida com "*la formació anormal d'un teixit en alguna part d'un organisme en substitució d'un altre*". Mantindré, no obstant això, el terme de reestructuració, defés pels propis redactors dels plans que estem analitzant, sense introduir expressions de difícil comprensió.

- 11 **Raons, arguments i propaganda.** La gran potència mediàtica de què disposa l'Administració ha aconseguit amagar el que realment s'està cuinant a Ciutat Vella. Els arguments utilitzats per a justificar les actuacions en curs, descansen inevitablement en dues o tres punts que es repeteixen: a) el deteriorament del parc edificat; b) l'higienisme com a excusa; i c) la necessitat d'introduir la modernització o la modernitat. Raons clàssiques, tradicionals, formulades en el segle XIX i principis del XX, que hui poden considerar-se superades, i que no se sostenen ja en altres intervencions contemporànies en el nostre entorn immediat.
- 12 **Uns plantejaments limitats.** Al marge de l'estratègia enunciada com dominant (la de la Reestructuració o *Neoplàsia*), la intervenció se sustenta en una hipòtesi teòrica inadmissible, i que és necessari discutir en aquesta seu. Explícitament s'assumeix un model que reivindica la unitat de l'Edilícia i la Urbanística, desconeixent les diferències en la naturalesa de l'objecte, de mètodes, de procediments, dels agents que participen, de les seues conseqüències, dels seus efectes,... L'assumpció del projecte arquitectònic com a instrument exclusiu per a la intervenció urbanística evidència en aquest cas les seues limitacions. L'acció urbanística no pot abordar-se des d'uns supòsits doctrinals tan simples i banals, tan aliens a la realitat de la pràctica urbanística... sobretot quan al mateix temps es disposen de tants mitjans, per a executar-la de forma quasi sumaríssima.
- 13 **Qüestions de legalitat.** Des de la consideració dels aspectes patrimonials estem, a més, molt probablement davant d'un pla il·legal (Llei del Patrimoni Valencià). La recent experiència del Pla per al Cabanyal, que un col·lectiu de veïns mobilitzats i organitzats ha aconseguit (per ara) aturar, hauria de servir de lliçó (a uns i a altres). Perquè és més que evident que els Plans que s'estan aprovant i executant en Ciutat Vella atempten contra l'obligació imposada en les lleis del patrimoni de conservar l'estructura urbana.

14 **Participació ciutadana.** De l'experiència d'algunes ciutats europees (Kreuzberg, Prenzlauer Berg,...) es dedueix la importància de la participació pública; i d'aplicar mecanismes de protecció social efectius com ho són la regulació del mercat immobiliari (i que no se'ns diga que açò és impossible, per que ho estan fent en l'actualitat molts Estats europeus —Alemanya, Àustria, Holanda—). Desconec les dificultats legals, però sempre queda la possibilitat d'afectar a aquest fi el parc públic de vivendes. L'operació de rehabilitació del barri de Prenzlauer Berg, a Berlín, ho deixa clarament establert: *"Per a evitar la transferència d'inquilins, sembla necessari aplicar límits als preus definitius de lloguer, fins i tot dins de la renovació de habitatges buits i del seu consegüent preu inicial"*.

15 **Opacitat de l'Administració.** Vull destacar l'opacitat de l'administració pública, especialment la valenciana, i singularment la del *cap i casal*. La participació ciutadana, més enllà de l'estret marge previst en la legislació vigent —que en tot cas assenyala i estableix uns **mínims**, obligatoris—, és la gran assignatura pendent, i pel que hi ha vist no té aparences de millorar⁵.

16 **El principi de precaució i d'irreversibilitat de les actuacions.** Les intervencions més brutalment contundents han tingut lloc al barri dels Velluters, en contra de les opinions dels veïns, amb una prepotència, i una capacitat de destruir que alguns creiem superada, i que ens recorda vells episodis (l'obertura de l'avinguda de l'Oest i les seues seqüeles). És necessari abandonar aquestes agressions (pseudomodernes), que han sigut totalment arraconades en altres llocs.

17 **Objectiu central.** L'objectiu central ha de ser la **recuperació de la**

⁵ El rosari de desqualificacions que rep (en la premsa) un veí que fa pública la seua discrepància amb els plantejaments del PERI de la Muralla Arab, no deixen molts dubtes: *"itinerario tortuoso, simplista, castizo, errático, ideas peregrinas, obstinación conservacionista, [i tal vegada la millor] adherencias «progres» devenidas hoy retrogradadas[sic], dialéctica de tebeo, resumen de iletrado, vecino contumaz, agorero de turno, reacción inarticulada, resonancia de canción protesta, argumentario de terminator, acudidos [sic] infantiles, tono mitinero, moralina, «perpetrador» de alegato vecinal, factura lamentable...* és pensable que en aqueix clima esperar una mínima, sensata i raonable participació ciutadana?

ciutat antiga, no la seua transformació, i això passa pel manteniment de la seua actual població, però també del seu contenidor físic (edilici i urbanístic), per la primacia de la rehabilitació enfront de les demolicions massives.

- 18 **Barcelona a pesar de tot, però "malament"**. No deixa de ser "divertit" el fet que aquesta ciutat, l'odi de la qual a tot el que provinga del nord és ben conegut, una vegada i una altra s'encabote a discórrer pel camí de la còpia d'allò que es fa a Barcelona. És necessari conèixer les estratègies i les actuacions assajades en la Ciutat Vella de Barcelona⁶, i dependre dels seus errors, en una experiència que ens porta alguns anys de davantera⁷.
- 19 **Assignatures pendents**. En comptes d'escometre costoses i perilloses operacions de *reestructuració*, la Ciutat Vella ha de superar les seues assignatures pendents: a) la millora de les condicions d'habitabilitat, clarament insuficients; b) la revitalització de l'activitat econòmica, d'una activitat econòmica diversificada, no bolcada al monocultiu del terciari, i especialment a la indústria cultural i a l'oci, com a oferta per a l'exterior; c) la millora de les condicions de vida quotidiana: dotacions locals, socials, populars, no projectes megalòmans; d) la conservació del patrimoni no monumental; i e) la reducció de la densitat: demogràfica i edilícia, per la via d'uns "esponjaments" de petita escala, pactats, acurats i respectuosos amb l'estructura urbana.
- 20 **Autocrítica dels PEPRI**. Sé que en aquesta discussió no puc ser neutral; que puc ser considerat "jutge i part"; que algunes de les crítiques (i de les meues reticències d'avui) podrien contemplar-se com a autocrítiques. He passat les dues últimes setmanes

⁶ El Programa Urban és un programa d'acció urbanística i social, sembla que aquest últim component s'haja oblidat

⁷ La investigació conduïda per Von Heeren en dues actuacions a Barcelona: la rambla del Raval i el barri de Santa Caterina, ens hauria de fer reflexionar, i escarmentar. Cfr. Heeren, Stefanie von [2002]: *La Remodelación de Ciutat Vella. Un Análisis Crítico del Modelo Barcelona*. Veïns en defensa de Barcelona, Barcelona

documentant-me sobre la polèmica de l'operació de la muralla i, per elevació, d'altres actuacions. He de dir clarament perquè no càpia cap dubte, que hui alguns aspectes d'aquells plans, no els mantindria, tot i que encara crec i defenc els esponjaments controlats, de xicoteta escala com a estratègia d'intervenció, superant les actituds de tabula rasa, d'esventrament, i sempre, sempre, sempre, en estreta col·laboració amb els veïns, buscant l'acord, no la imposició des del poder.

- 21 **Conclusions:** Com ja he assenyalat adés en aquesta dècada s'ha avançat molt: s'ha frenat considerablement el procés de deterioració urbana de Ciutat Vella. Recorde, encara que siga una anècdota, que algunes zones de Ciutat Vella eren conegudes a principis dels anys 80 com Beirut. Però... el que s'ha fet no ha estat a l'altura de què es podia i s'hauria d'esperar, tenint en compte la magnitud de les inversions, en part pel fet que s'estan aplicant estratègies i procediments per a la intervenció que havien d'haver-se abandonat definitivament —em ve a la memòria un article escrit per Adolfo Herrero, el títol del qual, potser aproximat, era *"El fantasma de la Reforma Interior recorre la Ciutat Vella de València"*, i em pregunte, ¿quan soterrarem definitivament eixe zombie?—.
- 22 **La Perifèria.** El que està passant en la perifèria és determinant per al futur de la ciutat antiga (no sols per a la Ciutat Vella, i en el terme *antiga* entren pràcticament tots els Eixamples, majors i menors). El creixement sense mesura ni raó, en un context d'estancament demogràfic no pot fer-se sinó a costa de buidar els teixits urbans més dèbils.
- 23 **No a les demolicions, sí a la Rehabilitació.** És una obvietat dir que els derrocaments a gran escala, destrossen l'estructura d'aquests espais, accelerant els processos de decadència econòmica, social i demogràfica, de despoblament, d'envelliment, de terciarització (amb l'agregant dels indesitjables efectes de la indústria cultural).

24 **Transformacions controlades i a l'escala adequada.**

"Per a reduir la densa edificació dels barris no cal enderrocar-la (...) La densitat edilícia igualment es pot reduir conservant al mateix temps el teixit urbanístic: alliberant els patis de les edificacions posteriors..."

Si en determinats teixits és imprescindible "sanejar", generant espai públic, ha de fer-se en estreta col·laboració amb els afectats, i com a últim recurs. No estic molt segur de la viabilitat de la proposta que recomana alliberar els patis d'illa⁸, però sí que crec que hi hauria d'assajar-se. Potser en els PEPRi dels 90 s'hauria d'haver-hi provat ja aquesta opció, però probablement a causa de l'excessiva celeritat en la redacció del document o del seu desconeixement, la veritat és que no es va intentar seriosament.

25 **Vies intermèdies, no extremistes.** Entre la posició declarada massivament conservacionista de Cultura i l'opció obertament reestructuradora de l'Oficina RIVA, cal prendre en consideració l'existència de vies intermèdies, més flexibles, i adaptades a cada entorn —vies freqüentment desqualificades de forma apriorística i interessada—, i sobretot que compten amb l'opinió i la capacitat de decisió dels "clients", que són els veïns.

26 **Millorar la participació ciutadana.** És urgent i prioritari millorar els canals i els graus de participació pública, deixant arrere la prepotència i el despotisme "il·lustrat". Obrir un debat sobre els modes de participació (a *priori* o a *posteriori*), la participació en la presa de decisions (decisiva, de referende o simplement consultiva), les formes d'implicació del veïnat. No sé si considerant el context polític i l'actitud dels que ens governen, estic somiant o practicant el que els angloamericans anomenen *wishful thinking*. Però les abundants experiències internacionals ens mostren repetidament, que altres plantejaments són possibles.

⁸ Que s'han aplicat per exemple a Berlín, en un context urbà i urbanístic que no és precisament el de Ciutat Vella

- 27 **Rehabilitar, recolzar tècnicament i subvencionar: intervindre directament.** L'aspecte més positiu d'allò que s'ha realitzat fins a la data, el constitueix les subvencions i ajudes de tota classe a la rehabilitació. Però aquestes mesures són especialment efectives en les zones menys degradades, com es comprova passejant per Ciutat Vella. Desconec les dades concretes de la quantitat de vivendes que han sigut rehabilitades, dels reallotjaments,... encara que les xifres oficials sempre s'han de filtrar, sospesar i valorar perquè en aquesta qüestió la potent maquinària propagandística del poder públic pot fer que les coses semblen diferents del que són⁹. Amb tot crec que aquest aspecte pareix realment el més positiu de l'acció desenvolupada des de l'Oficina RIVA.
- 28 **L'estabilitat del planejament.** Finalment, és important garantir l'estabilitat del planejament, i centrar-se en la seua execució, perquè la solució no està en canviar constantment les idees, els plans i les estratègies, sinó en donar-los l'oportunitat de verificar-los en la pràctica.

València, divendres, 16 de maig del 2003

9 Sense voler afirmar que existisca una igualtat absoluta amb el cas de Barcelona, em permet portar ací les encertades crítiques que sobre aquest cas s'han publicat: *"Las publicaciones del Ayuntamiento (...) se pueden llamar propaganda porque reflejan, sin embargo, una imagen muy tendenciosa de las intervenciones. En los debates públicos, por ejemplo, se retiran invitaciones a expertos que resultan ser posibles críticos de las acciones....* [Von Heeren, 2002] Cfr en aqueixa línia les següents fonts documentals:

<http://www.cop.gva.es/riva/framesval.htm>

<http://www.cop.gva.es/valen/arquitect/riva/cuerpo.htm#>

<http://www.via-arquitectura.net/>